

Андрій Федорук

Військова діяльність князя Данила Романовича в контексті мілітарного розвитку Центральної та Східної Європи XIII століття

**Military activity of Prince Daniel Romanowicz in the context of
military development of Central-Eastern Europe in the 13th century**

Abstract: The article addresses the subject of Prince Daniel Romanowicz's activity in the military domain against the background of the general military advancement of the states of Central and Eastern Europe in the 13th century. It puts a particular emphasis on the differences in organisation of Galician-Volhynian armies compared to the military forces of their eastern and western neighbours. It is being highlighted that, compared to those, the Prince of Rus' has managed to assemble quite a formidable military power, which spontaneously combined military traditions of the eastern and western states.

Keywords: Daniel Romanowicz, military operations, Principality of Galicia-Volhynia

Постать Данила Романовича як військового діяча вже давно привертає увагу значного кола дослідників. Такому стану справ не слід дивуватися, адже галицько-волинський князь був головною дійовою особою майже всіх основних воєнних подій, що відбулися на території Південно-Західної Русі впродовж багатьох десятиріч XIII ст. Так, протягом 1228-1245 рр. він активно вів збройну боротьбу за „столь отца свого” в Галичі, яку руський літописець характеризував як період, наповнений „бещисленъѣ рати и великъѣ троды и частыѣ воины и многиѣ крамолы и частыѣ вос-

таниа и многиа матежи”¹. Більше того, військові зусилля князя Данила та його синів на певних етапах були достатньо дієвими, зокрема й під час війни за спадщину австрійських Бабенбергів (1246-1278 рр.), у якій узяли участь майже всі монархи Центральної Європи². Це ще раз свідчить, що він не залишався осторонь воєнно-політичних справ, котрі мали загальноєвропейське значення.

За час довгого державного правління сам князь Галицько-Волинської Русі взяв участь у багатьох великих за масштабами і політичним значенням бойових зіткненнях³. При цьому зразу слід

- 1 *Ипатьевская летопись (dalej – ИЛ), Полное собрание русских летописей*, т. 2, Москва 2001, kol. 750.
- 2 Руський аспект цієї великої середньовічної війни нещодавно було докладно висвітлено в працях польських і українських дослідників: N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach 1246-1278*, *Racibórz* 2008, s. 16-21, 26-27, 58-60, 71-72, 82-83, 91-95; V. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198 (1199)-1264*, *Kraków* 2011, s. 237-239, 272-276, 286-288. Слід також згадати ґрунтовну рецензію івано-франківського історика Мирослава Волощука, написану на працю Норберта Міки (М. Волощук, *Русский след в борьбе за австрийское герцогство в 1246-1278 гг.* [Рец. на кн.:] *Mika Norbert. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246-1278. Racibórz: Wydawnictwo a Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawocny*, 2008. 136 s. (Мика Норберт. *Борьба за наследство Бабенбергов в 1246-1278 годах.* Рацибуж, 2008. 136 с.), „*Rossica Antiqua*”, 2013, № 1, s. 214-224).
- 3 Достовірно відомо, що Данило Романович брав участь у битвах на Калці (31 травня 1223 р.) з монголами (М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 2, Київ 1992, s. 241-242, 541; Л. Черепнин, *Монголо-татары на Руси (XIII в.)*, [w:] *Татари-монголы в Азии и Европе*, Москва 1977, s. 188-189; Д. Хрусталеv, *Русь и монгольское нашествие (20-50-е гг. XIII в.)*, Санкт-Петербург 2013, s. 85-86), під Берестям (січень-лютий 1228 р.) з ятвягами (Г. Штыхов, *Ятвяги по Ипатьевскому летописному своду*, „*Lietuvos Archeologija*”, 2001, № 21, s. 103), під Шумськом (3 квітня 1233 р.) з угорцями (В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, Москва 1950, s. 214; М. Котляр, *Військова справа у Галицько-Волинській Русі XII-XIII ст.*, „Жовтень”, 1981, № 1, s. 102; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201-1264). Biografia polityczna*, *Kraków* 2012, s. 173-177), під Торчеськом (травень 1235 р.) з половцями (М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, Київ 1993, s. 52); В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, s. 216), під Ярославом (17 серпня 1245 р.) з угорцями, малополяками і руськими опозиціонерами (В. Грабовецький, *Битва 1245 року під Ярославом – славна сторінка в історії військового мистецтва. (До 800-річчя народження Данила Галицького)*, „Вісник Прикарпатського університету. Історія”, 2001, вип. 4-5, s. 3-8; A. Brożyniak, *Bitwa pod Jarosławiem i zjednoczenie Rusi Halicko-Wołyńskiej*, „*Prace Historyczno-Archivalne*”, 14, 2004, s. 10-14; А. Федорук, *Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішального зіткнення у боротьбі за „галицьку спадщину”*, [w:] *Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.*, *Kraków* 2013, s. 125-143), під Крессенбрунн (12 серпня 1260 р.) з чехами (М. Кордуба, *Участь Данила в битві під Крессенбрунн*, „*Записки Наукового товариства імені Шевченка*”, 1896, т. 10, s. 1-2; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, s. 58-60; V. Nagirnyj, *Polityka zagraniczna księstw*, s. 286-287). Дискусійною залишається його участь у битві на Лейті (15 червня 1246 р.) з австрійцями (ibidem, s. 238-239; А. Майоров, „*Король Русі” в битве на Лейте*, „*Русин*”, 2012, 3 (29), s. 54-77; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz król Rusi*, s. 273-279; А. Мартынюк, *Князь Ростислав на реке Лейте: „австрийский эпизод” русской истории*, „*Древняя Русь: Вопросы медиевистики*”, 2013, 2 (52), s. 49-55). Що й казати про численні походи Данила на ятвягів (1228, 1238,

зауважити, що для епохи розвинутого Середньовіччя це не був типовий випадок, адже більшість коронованих осіб побоювалася будь-якої великої польової битви. Причиною цього були не тільки катастрофічні воєнно-політичні наслідки поразок, але й надзвичайно великий ризик, яким кількогадинний активний бій загрожував життю монархів. Саме цим пояснюється те, що в досліджуваній період відносно рідко відбувалися справжні бойові зіткнення, тому навіть професійні воїни за всю кар'єру переважно брали участь тільки в одній чи двох великих битвах⁴.

Не будемо зупинятись на аналізі тих численних праць, які висвітлюють військову діяльність Данила Романовича більш чи менш докладно. Це може слугувати цінним матеріалом для окремої публікації. Полеміка з судженнями деяких істориків буде вестися в ході розгляду основних аспектів військової діяльності галицько-волинського князя. Слід лише зауважити, що найбільший внесок у дослідження цієї проблеми зробили Іван Крип'якевич, Володимир Пашуто, Борис Рибаків, Вадим Вілінбахов, Анатолій Кірпічніков, Микола Котляр, Вадим Каргалов, Леонтій Войтович, Олександр Майоров, Даріуш Домбровський, Володимир Петегірич, Денис Хрустальов, Артур Брожиняк, Святослав Терський, Норберт Міка, Павло Лукін, Андрій Петрик, Дюра Гарді та Валерій Кійко⁵. Тим не менше, їхні висновки переважно залишаються дискусійними.

1248, 1254 і 1255-1256 рр.), хрестоносців (1237 р.), литовців (1244, 1249-1250 і 1252 р.), монголів (1255 і 1256 рр.) і т. д. (М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 3, с. 79-82, 83-87; М. Котляр, *Війна Волинського князівства з Добжинським орденом*, [w:] *Середньовічна Україна*, вип. 1, Київ 1994, с. 17-28; О. Масан, *Добжинський орден. (До історії Дорогичинського інциденту 1237 року)*, „Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії”, вип. 2, Чернівці 1996, с. 52-62; О. Головко, *Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*, Київ 2006, с. 308-312, 335-336, 347-350; А. Майоров, *Прусский вопрос во внешней политике Данила Галицкого*, „*Rossica Antiqua*”, 2011, 2, с. 102-119). Загалом за своє життя галицько-волинський князь відбув до п'ятдесяти військових походів (D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz król Rusi*, s. 469-473).

4 Ф. Контамин, *Война в Средние века*, Санкт-Петербург 2001, с. 276.

5 І. Крип'якевич, *Військо княжих часів*, [w:] *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)*, Львів 1992, с. 28-30, 64-67, 101-105, 114-116, 121-123; idem, *Галицько-Волинське князівство*, Львів 1999, с. 171-176; В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, с. 232-234; idem, *Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в.)*, Москва 1956, с. 181-191; Б. Рыбаков, *Военное искусство*, [w:] *Очерки русской культуры XIII-XV вв.*, ч. 1, Москва 1969, с. 349-357; В. Вилинбахов, *Источники требуют критического подхода*, „Вое-

Безумовно виникає також питання: а чи взагалі є сенс укотре порушувати цю тему? Відповідь буде однозначною – так, адже багато аспектів військової діяльності Данила залишаються не до кінця з'ясованими і викликають серйозні дискусії серед дослідників. Серед них, зокрема, визначення чисельності його збройних сил та встановлення його особистого внеску в розвиток середньовічного військового мистецтва. Це стосується практично всіх воєнних епізодів, пов'язаних з діяльністю галицько-волинського князя, зокрема періоду його активної боротьби за престол у Галичі, коли, згідно зі словами літописця, точилися „многии матежь великиа лъсти бещисленыа рати”⁶. Тому всі означені аспекти цієї проблеми стануть темою даної роботи.

Якими ж за чисельністю військовими силами оперував князь Данило Романович під час реалізації основних воєнних планів? Попри свою різноманітність повідомлення „Галицько-Волинського літопису” про кількість руського війська досить уривчасті й дечим поступаються за інформативністю іншим подібним наративним

но-исторический журнал” (dalej – В-ИЖ), 1961, № 4, s. 121-122; idem, *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, „Український історичний журнал” (dalej – УІЖ), 1974, № 4, s. 29, 30, 31, 33; А. Кирпичников, *Военное дело на Руси XIII-XV вв.*, Ленинград 1976, s. 78, 75; М. Котляр, *Галицько-Волинська Русь*, Київ 1998, s. 200-201; idem, *Данило Галицький. Біографічний нарис*, Київ 2002, s. 184-190; idem, *Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі*, Київ 2010, s. 94-97; В. Каргалов, *Полководці X-XVI вв.*, Москва 1989, s. 60-80; Л. Войтович, *Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст.*, „Вісник національного університету „Львівська політехніка””, 2006, № 571, *Держава та армія*, s. 89-93; А. Майоров, „*Король Русі в битві на Лейте*”, s. 54-77; idem, *Поход русских войск в Моравию и борьба за „австрийское наследство” в 1252-1253 гг.*, В-ИЖ, 2012, № 3, s. 49-54; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz król Rusi*, s. 139-267; В. Петегирич, *Битва під Ярославом 1245 року: археологічний коментар до літописної розповіді*, [w:] *Przemysł i ziemia przemyska*, s. 113-123; Д. Хрусталева, *Русь: от нашествия до „ига”*, s. 233-242; А. Бро́жуніак, *Bitwa pod Jarosławiem*, s. 10-14; С. Терський, *Військова справа у Галицько-Волинській державі (археологічний аспект)*, „Вісник національного університету „Львівська політехніка””, 2006, № 571, *Держава та армія*, s. 8-18; idem, *Оборонне будівництво у Волинському князівстві у XIII – першій половині XIV ст.*, „Військово-науковий вісник”, 2010, вип. 14, s. 108-119; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, s. 16-21, 26-27, 58-60; П. Лукин, *Существовало ли в древней Руси народное ополчение? Некоторые сравнительно-исторические наблюдения*, „Средневековая Русь”, Москва 2011, вып. 9, s. 64, 71-72; А. Петрик, *Військова організація та дружини галицького і волинського боярства*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, 2006, вип. 10, s. 108-126; Д. Гарді, *Руські та угорські джерела про Ростислава Михайловича в Ярославській битві або до питання про історію лицарської культури*, [w:] *Przemysł i ziemia przemyska*, s. 145-150; В. Кійко, *Військово-політична діяльність галицько-волинського короля Данила у часи монгольської навали*, „Вісник національного університету „Львівська політехніка””, 2006, № 571, *Держава та армія*, s. 93-99.

6 ИЛ, kol. 762.

джерелам⁷. Тим не менш, в одній зі своїх праць В. Пашуто висловив думку, що є „достаточные основания для утверждения, что войско галицко-волинских князей насчитывало несколько десятков тысяч человек”⁸. Натомість В. Вілінбахов, посилаючись на приблизні дані тогочасної демографії, зробив такий висновок: „эти расчеты дают возможность предположить, что Галицко-Волинская Русь могла иметь не более 10-15 тыс. воинов”⁹. Чи можна цілком погодитися з такими припущеннями? На нашу думку, вони не дають жодних підстав стверджувати, що в розпорядженні Данила завжди перебували настільки численні військові сили. Щоб переконатись у цьому, слід звернутися до відповідних літописних повідомлень.

Так, у серпні 1245 р. перед вирішальною битвою з претендентом на галицький престол Ростиславом Михайловичем під Ярославом князі Данило й Василько Романовичі „скоро собравше вой пойдоста” проти супротивника. Фразеологізм „скоро собравше”¹⁰ говорить, що галицько-волинські князі не мали багато часу для збору всіх наявних в них військових сил, як це було, наприклад, у березні 1230 р., коли Данило, окрім війська з Волині, ще „собравъ землю Галичкоую [...] и собра ѿ Боброкы доже и до рѣкы Оушицѣ и Проута и ѿбсьѣде в силѣ тажьсцѣ”¹¹ її столицю – Галич. За підрахунками деяких істориків, об’єднане руське військо тоді й справді могло налічувати 10000-12000 воїнів¹². Однак, коли Данило і Василько Романовичі вирушали до Ярослава, руський літописець ніде не говорить, що вони „пойдоста в силѣ тажьсцѣ”, на відміну від 1244 р., де він чітко вказує: „Данилови же бывши вѣсти и поиде

7 В. Вілінбахов, *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, s. 28.

8 В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, s. 182.

9 В. Вілінбахов, *Источники требуют критического подхода*, s. 121.

10 *ИЛ*, kol. 801.

11 *Ibidem*, kol. 759.

12 В. Вілінбахов, *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, s. 29. В цей самий час такою самою була чисельність військ і в інших європейських монархіях. Так, в 1230 р. у поході на болгарського царя Івана II Асеня, фесалонікійський імператор Федір Дука Ангел мав 8000-10000 воїнів (В. Попов, *Битката при Клокотница в 1230 г.*, „Военноисторически сборник”, 26, 1957, 3, s. 78-79). У 1237 р. для виправи на міста Ломбардської ліги німецький імператор Фрідріх II Гогенштауфен зібрав 10000-13000 озброєних осіб (Г. Дельбрюк, *История военного искусства в рамках политической истории*, т. 3, Санкт-Петербург 1996, s. 215).

собравъ вои многи и пѣшыцѣ”¹³. Вважаємо, що загалом (з урахуванням „половци Данилови”), військо обох галицько-волинських князів становило не більше, ніж 1700-2000 „коньники с пѣшци”¹⁴. Про те, що вони самі вважали наявне в розпорядженні військо недостатнім для вирішальної битви з силами Ростислава, свідчить літописне повідомлення, яке говорить, що Романовичі „и посласта Кондратови рекоуще ѣко тебе дѣла изиидоша на наю Лахове ѣко помощника ти (ти) есвѣ пославшоу же емоу помощь Данило же и Василко посласта в Литвою помощи просаща и послана бы^с ѿ Миндога помощь”¹⁵.

Слід зазначити, що зазвичай у подібних ситуаціях більше військо було зібрати дуже непросто. Наприклад, у березні 1230 р., отримавши звістку про вторгнення фесалонікійського імператора Федора Дуки Ангела, болгарський цар Іван II Асень вирушив на битву з ним до Клокотниці тільки з 2000 озброєних осіб¹⁶. У липні 1240 р., дізнавшись, що військо шведського ярла Ульфа Фазі висадилось у гирлі р. Іжори, новгородський князь Олександр Ярославич пішов проти нього з 600-700 воїнами¹⁷. Почувши на початку лютого 1241 р. про вторгнення загонів монгольського темника Байдара, малопольський великий князь Болеслав V Соромливий

13 *ИЛ*, kol. 797.

14 У цьому разі чисельність кожного полку Данила і Василяка навряд чи могла бути більшою, ніж 700-800 воїнів. (В. Довженко, *Військова справа в Київській Русі*, Київ 1950, с. 17; В. Вілінбахов, *З історії військової справи стародавньої Русі (XI-XIII ст.)*, „УЖ”, 1977, № 1, с. 64). До цього слід додати ще приблизно 300-400 половців під проводом хана Тігака (М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 2, с. 546-547; В. Отрощенко, Ю. Рассамакін, *Половецький комплекс Чингульського кургану*, „Археологія”, 1986, вип. 53, с. 34-36). Можливо, в їхньому розпорядженні було більше, ніж 2000 воїнів, але слід пам'ятати, що вирушаючи у похід обидва Романовичі мали залишити певну кількість озброєних осіб для захисту Холма та Володимира (А. Федорук, *Ярославська битва 1245 року*, *przyp.* 52, с. 132). До речі до подібних висновків нещодавно дійшов і Д. Домбровський (D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz król Rusi*, *przyp.* 667, с. 256-257).

15 *ИЛ*, kol. 801.

16 Г. Акрополит, *История*, пер. П. Жаворонкова, Санкт-Петербург 2005, с. 66; В. Попов, *Битката при Клокотница*, с. 79-80.

17 А. Кирпичников, *Невская битва 1240 г. и ее тактические особенности*, [w:] *Князь Александр Невский и его эпоха*, Санкт-Петербург 1995, с. 25; Д. Хрусталева, *Северные крестоносцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII-XIII вв.*, т. 1, Санкт-Петербург 2009, с. 225-226.

вийшов на битву з ними під Великий Турськ лише з 1000 озброєних осіб¹⁸.

Проте навіть ті військові акції, які князь Данило Романович задалегідь добре підготував, не вирізнялися значною чисельністю учасників. Так, під час походу в „землю Болоховскоую”, який відбувся пізньої осені 1241 р. „приде же Коуриль печатникъ князѧ” на чолі „со треими тысащами пѣшець и трѣими стѣ коньникъ”¹⁹. Навряд чи дуже численним було руське військо й навесні 1244 р., коли „Данило князѣ со братомѣ Василкомѣ совокоупиша силуо свою и повелѣста престроити праща и иныи сосоуды на взятѣе града и при доста на градѣ Люблинѣ”²⁰. Тим більше, що обидва Романовичі приїхали на місце активних бойових дій за досить короткий термін, а саме: „ѡдиногѡ днѣ быѣста подѣ градомѣ ис Холма со всеми вои и пращами”²¹. Так швидко перейти на відстань приблизно у 60 км князям Данилові й Васильку Романовичам було б неможливо²², якби вони йшли на чолі численного війська, переобтяженого великою кількістю коней і обозом з усім необхідним, який довелося б тягнути за собою в умовах весняного бездоріжжя. Тому кількість воїнів, з якими галицько-волинський князь вирушав у похід, переважно не перевищувала 3000-5000 осіб, а можливо, й ще менше. Тільки в екстраординарних ситуаціях, коли нападали великі сили супротивника (8000-10000 воїнів)²³, князь Данило для оборони своїх земель виступав проти них „в силѣ тѧжѣсцѣ”.

Чимало питань виникає також щодо того, який саме рід військ відіграв головну роль у збройних силах Данила Романовича.

18 J. Długosz, *Historia Polonica, Opera Omnia*, t. 11, ks. 6-7, Kraków 1973, s. 266; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz król Rusi*, przyp. 667, s. 256.

19 *ИЛ*, kol. 792.

20 *Ibidem*, kol. 796.

21 *Ibidem*.

22 А. Кирпичников, *Метательная артиллерия древней Руси. (Из истории средневекового оружия VI-XV вв.)*, „Материалы и исследования по археологии СССР”, 1958, № 77, s. 20.

23 М. Волощук, *Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу*, [w:] *Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору)*, Івано-Франківськ-Галич 2006, s. 68. У таких випадках руський літописець повідомляє, що „изииде же Бѣларикъ рекѣмъи король Оугорьскѣи в силѣ тѧжѣцѣ” або „приде же король Андрѣи и со снѣмъ Бѣлою и со другимъ снѣмъ Андрѣемъ ко Дрославоу” (*ИЛ*, kol. 760, 764).

На думку В. Вілінбахова, основну частину його війська „становила не професійна дружина, а „пешьци”. Таке зменшення ролі князівських дружин характерне не тільки для Галицько-Волинської Русі, а й для інших феодальних держав XIII ст.”²⁴. Як приклад наводиться битва „на рѣцѣ Сѣчници”, яка відбулася на початку 1244 р. В ній претендент на галицький престол Ростислав Михайлович завдав поразки військові під командуванням волинських бояр, оскільки він „многи бо имѣ пѣшьць”²⁵. Тоді у відповідь Данило на нього „поиде собравъ вои многи и пѣшьцьѣ и прогнаше” претендента на престол у Галичі, який після невдачі змушений був „иде [в] Оугры”²⁶. Всі ці факти дали історикам можливість розвинути тезу про справжню „піхотну революцію” в збройних силах Данила. Зокрема, А. Кірпи́чников пише, що „Галицко-Волынская Русь в середине XIII в. переживает явный военный расцвет, что отразилось на составе армии, полководении и вооружении. Начиная с 40-х годов XIII в. летопись подчеркивает возвышение роли пехоты, которая участвует в бою на равных правах с конницей, а иногда предопределяет исход сражения. Показательно, что активизация пехотинцев произошла примерно на 50 лет раньше того времени, когда их собратья по классу – пешие ткачи, кузнецы и кожевник бельгийских городов и крестьяне швейцарских кантонов – впервые нанесли сокрушающие поражения рыцарской коннице”²⁷. М. Котляр також зазначає, що „Данило Романович створив регулярну важкоозброєну піхоту в основному з „мужів графських” (вищих і середніх шарів міського населення), що вбачали в сильній князівській владі захист від утисків феодалів усіх рангів і тому послідовно підтримували князя в усіх його діях. До регулярної піхоти князя ввійшли також кращі воїни з селянського середовища”²⁸.

24 В. Вілінбахов, *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, s. 30.

25 *ИЛ*, kol. 797.

26 *Ibidem*.

27 А. Кірпи́чников, *Военное дело на Руси*, s. 7.

28 М. Котляр, *Данило Галицький*, s. 179. Понад те, дослідник стверджує, що „не ризикуючи припуститись перебільшення, можна твердити, що всі головні битви у своєму довгому воєнному житті Данило Романович виграв з вирішальною участю регулярної піхоти – „пешцев”. Ця піхота була добре озброєна і мобільна, здійснювала форсовані марші, долаючи відстані (за підрахунками Б. Рибаківа) в 68-78 км на день” (*idem*, *Військова справа у Галицько-Волинській Русі*, s. 101; *idem*, *Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі*, s. 68).

Проте всі ці думки не повністю підтверджуються в розповіді „Галицько-Волинського літопису”. Так само як і категоричне твердження В. Пашуто про те, що „полк всегда был пешим”²⁹. До складу полку війська Романовичів входили як піші, так і кінні підрозділи. На це, зокрема, чітко вказує літописне повідомлення, що князі Данило й Василько в битві під Ярославом 1245 р. „исполчивша же коньники с пѣшци”³⁰. Щодо руської піхоти в цьому бойовому зіткненні, то ніде не відзначається її виняткова роль. Тим не менше, окремі дослідники підкреслюють її особливу важливість³¹. Натомість у розповіді літописця про Ярославську битву виразно зазначається про неабияку роль кінноти. Достатньо вказати хоча б на зіткнення полків Данилового двірського Андрія з претендентом на галицький престол Ростиславом, під час якого „крѣпко копьем же изломившимся ꙗко ѿ грома трѣсновение бы^ѣ и ѿ ѡбоихъ же мнози падше с конии оумроша инии оуѣзвени быша ѿ крѣпости оударениѧ копѣинога”, або поєдинок галицько-волинського князя з угорським воїном, коли „копьемъ съ^ѣче и и вогроуженоу бывшоу в немъ оуломленоу спадеса изѣдше”³². Що й казати про особливості тактики підрозділів двірського Андрія проти полку претендента на престол у Галичі, після того як він „же ѡставшоу с малои дружиною”, яку неможливо було б застосувати без добре вишколеної кінноти³³.

29 В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, s. 184. Свого часу це твердження В. Пашуто про „полки” обгунтовано критикував В. Вілінбахов, який писав, що воно „зовсім не відповідає дійсності”. На його думку „можна сказати лише те, що до їх складу входила і піхота, і кіннота” (В. Вілінбахов, *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, s. 31).

30 *ИЛ*, kol. 802.

31 Так, В. Пашуто в одній зі своїх праць стверджує, що „в битве под Ярославом проявились высокие боевые качества русских пеших полков и конных дружин” (В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, s. 234). Подібну думку відстоює і М. Котляр, який пише: „в описі генеральної битви 1245 р. між військом Данила і приведеним Ростиславом з Угорщини і Польщі військом, до якого влилися зағони галицьких бояр, галицький автор підкреслює значення регулярної піхоти: „Данило і Василько Романовичі вишикували кінноту з пішцями й пішли неквапливо на битву” (М. Котляр, *Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі*, s. 69).

32 *ИЛ*, kol. 803.

33 *Ibidem*. До речі, методи збройної боротьби кінного полку Андрія дуже нагадують традиційну половецьку тактику. Її суть полягала у початковому оманливому відступі з метою навмисного заманювання сил противника на наступним переходом до стрімкої атаки проти них. Про особливості половецької тактики детальніше див.: Д. Расовский, *Роль половцев в войнах Асеней с Византийской и Латинской империями в 1186-1207 гг.*, „Списание на

Отож, роль руської піхоти в більшості випадків, імовірно, зводилася до того, що вона забезпечувала певну супроводжувальну підтримку атакуювальним підрозділам кінноти. Тому літописець часто не приділяє спеціальної уваги її діям у ході бойового зіткнення. Можливо, місцями „пѣшьци” закріплювали тактичний успіх вершників, даючи тим самим останнім змогу перегрупуватися для завдання чергового удару по ворогові³⁴. Такі функції аж ніяк не применшують рівня професійного вишколу піхотинців, оскільки вони також мали на ходу виконувати складні тактичні маневри, вміти вести затяжний контактний бій з кінними полками війська супротивника, тощо. Загалом можна говорити, що „пѣшьци” галицько-волинських князів у битвах діяли активніше порівняно з воїнами такої самої збройної формації центрально-європейських сусідів³⁵, але при цьому не слід надто переоцінювати їхні військові можливості в польових умовах.

Безумовно, останнє не стосується облогових операцій, коли роль руської піхоти значно зростала при здобутті або захисті оборонних споруд. Вже наводилося літописне повідомлення, яке стосувалося походу Данила Романовича на болохівців. Воно засвідчує, що „Коуриль печатникъ княза” мав у розпорядженні в де-

Българската Академия на Науките”, 1939, № 59, s. 207-211; И. Князький, *Византия и кочевники южнорусских степей*, Санкт-Петербург 2003, s. 138-141.

- 34 Цілком можливо, що в бойовому зіткненні під Ярославом руська піхота князів Романовичів виконувала таку саму роль, як і французьке піше ополчення в битві під Бувіном (27 липня 1214 р.). Останнє, озброєне ударною дровковою зброєю, хоча й становило більшість війська короля Філіппа II Августа, самостійного тактичного значення не мало. Підрозділи піхоти було вишикувано перед важко озброєною кіннотою. Вони мали завдання вести бій з рицарями противника і бути певним живим бар’єром для своїх вершників. Перемозі французів сприяли чітка взаємодія складових частин їх бойового порядку, а також пішого ополчення з рицарською кіннотою, яка „вламувалась” у стрій противника (Г. Дельбрюк, *История военного искусства*, s. 258-262; Е. Разин, *История военного искусства*, т. 2, Москва 1957, s. 192-195).
- 35 Відомо, що навіть у масштабних вирішальних бойових зіткненнях на території Центральної Європи у XIII ст. загопи піхоти не завжди брали участь. Прикладом може бути битва на Моравському полі (26 серпня 1278 р.), якою завершилась довголітня війна за спадщину Бабенбергів. У ній римський король Рудольф I Габсбург, у якого було 8500 воїнів (з них від 300 до 500 важкоозброєних німецьких рицарів, а решта середньо та легкоозброєних угорські й половецькі вершники), завдав нищівної поразки чеському королю Пржемислу II Оттокару, котрий очолював 6000 воїнів (1000 важкоозброєних рицарів і 5000 гірше озброєних вершників). У цій битві останній і загинув від смертельного удару мечем або сокирою по голові (А. Kusternig, *Bitva na Moravském poli (u Suchých Krut a Jedenspeigen) 26. srpna 1278*, [w:] *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*, Praha 1998, s. 163-189; N. Mika, *Walka o spadek po Babenbergach*, s. 95-103).

сятеро більше „пѣшець”, ніж „коньникъ”, оскільки йшов для того, щоб обложити „Дадьковъ гра”³⁶. Цей факт з наративного джерела достатньо цінний, оскільки демонструє потребу у великій кількості піхоти для здобуття укріплених міст супротивника. Так само на початку 1252 р. під час походу Данила і його брата Василька на литовців, „посласта многы своѧ пѣшыцѣ и коньники на гра^с ихъ и плѣниша всю воѡтчиноу ихъ странѣи”³⁷.

Напевно, саме в такі моменти бойових дій серед руських піхотинців княжого війська зростала роль так званих „стрѣлцев” з „рожанцѣ”³⁸ або „самострѣлы”. Зокрема про останніх у „Галицько-Волинському літописі” говорить: „стрѣлчемъ же ѡбаполь идоущимъ и держащимъ в роукахъ рожанци своѣ и наложившимъ на нѣ стрѣлы своѧ противоу ратны”³⁹. Особливо активно самостріли (арбалети) використовували захисники оборонних споруд. Так, під час археологічних досліджень багатьох міст Південно-Західної Русі, які загинули внаслідок монгольської навали 1241-1242 рр., наконечники самострільних болтів становлять 1,5-2% від загальної кількості знайдених наконечників усіх стріл⁴⁰. А в ході розкопок волинського міста Ізяслава 1970 р. археологи наштовхнулися на останки стрільця-арбалетника, можливо командира, який загинув під час захисту ворітної вежі. Серед його речей виявлено спеціальний поясний гак для натягування тятиви самостріла. Один кінець гака за допомогою заклепок кріпився до поясу, другий, роздвоєний на спеціальні зачепи, ковзав уздовж ложа арбалета⁴¹. Руський літописець неодноразово вказує, що

36 *ИЛ*, kol. 792.

37 *Ibidem*, kol. 819; D. Dąbrowski, *Daniel Romanowicz król Rusi*, s. 472.

38 Більшість вітчизняних і зарубіжних дослідників вважають, що „рожанцѣ” – це арбалети (В. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, s. 184; В. Вілінбахов, *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, s. 31; Б. Рыбаков, *Военное искусство*, s. 352; А. Кирпичников, *Военное дело на Руси*, s. 69, 70; М. Котляр, *Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі*, s. 117; Л. Войтович, *Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем*, s. 91). Хоча ще свого часу І. Крип'якевич висловив думку, що мова тут йде скоріше про „якийсь особливий лук – рожанець” (І. Крип'якевич, *Військо княжих часів*, s. 30; *idem*, *Галицько-Волинське князівство*, s. 174).

39 *ИЛ*, kol. 813.

40 А. Медведев, *Ручное метательное оружие (лук и стрелы, самострел) VIII-XIV вв.*, Москва 1966, s. 92, 93; А. Кирпичников, *Военное дело на Руси*, s. 69.

41 *Idem*, *Крюк для натягивания самострела 1200-1240 гг.*, „Краткие Сообщения Института Археологии”, 1971, № 125, s. 100; *idem*, *Военное дело на Руси*, s. 69.

монгольським військам довелося відступати з-під волинських міст, оскільки „оутвержение” їх було „крѣпко [з] пороки и само-стрѣлы”⁴². Окремим історикам ці свідчення дали навіть можливість стверджувати, що „ополченцы-пехотинцы западнорусского галицкого войска своими самострелами страшили ордынцев”⁴³. Додатковою підставою для нього також є повідомлення італійського францисканця Джованні дель Плано Карпіні, який вказує, що „желающие сражаться с ними должны иметь следующее оружие: хорошие и крепкие луки, баллисты, которых они очень боятся, достаточное количество стрел”⁴⁴.

Загалом підрозділи важкоозброєної піхоти Данила Романовича були добре забезпечені різноманітною зброєю. „И воруужшимъса пѣшьцемъ исо стана, – зазначає літописець, – щитѣ же ихъ ѣако зара бѣ шоломѣ же ихъ ѣако слѣнцю восходящоу копиемъ же ихъ дръжащимъ в роука^х ѣако трѣсти сноси”⁴⁵. Подібно були озброєні й „коньники” галицько-волинського князя, яких описують також у „свѣтлымъ оружьемъ”⁴⁶. З цього приводу М. Котляр стверджує, що руська кіннота „була споряджена за останнім словом тогочасної військової техніки, на зразок західноєвропейських рицарів – згадаймо „шоломи латинські” із „Слова о полку Ігоревім”⁴⁷. Висловлена теза не викликає особливих заперечень, оскільки наявність важкоозброєних кінних воїнів, наближених за „технологічними” ознаками до рицарів, видається безсумнівною. Слід також погодитися з думкою Владислава Назарова, що „конний воин-профессионал в „рыцарской” экипировке – привычный, хотя вряд ли повсеместно распространенный персонаж социаль-

42 *ИЛ*, kol. 851. Відомо, що подібні ситуації склались і під час походу монголів на території Угорщини в 1241 р., де „замок же Эстергома не был ими захвачен – там был комит Шимон Испанец, который мужественно защищался вместе со многочисленными баллистариями” (Магистр Рогерий, *Горестная песнь о разорении Венгерского королевства татарами*, пер. А. Досаев, Санкт-Петербург 2012, s. 57).

43 А. Кирпичников, *Факты, гипотезы и заблуждения в изучении русской военной истории XIII-XIV вв.*, [w:] *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1984 год*, Москва 1985, прзур. 19 па s. 234.

44 Дж. дель Плано Карпини, *История монголов*, пер. А. Малеина, Москва 1957, s. 62.

45 *ИЛ*, kol. 813.

46 *Ibidem*, kol. 767.

47 М. Котляр, *Данило Галицький*, s. 167-168.

ного пейзажа Русі XIII-XV вв.”⁴⁸. Для „коньники” князя Данила таке своєрідне озброєння можна пояснити постійними військовими контактами з відповідним соціокультурним прошарком країн Центральної Європи⁴⁹. Однак унаслідок нападів монголів озброєння руської кінноти суттєво змінилося. Так, руський літописець констатує, що влітку 1247 р. під час виправи до Угорщини, „нѣмци же диващеса ѿ оружью Татарьскомуу бѣша бо кони в личинахъ и в коярѣхъ кожаныхъ и людье во ѱрыцѣхъ и бѣ полковъ его свѣтлость велика ѿ оружья блистающа”⁵⁰. При цьому Данило Романович „самъ же ѣха подлѣ короля по ѿбычаю Роускоу бѣ бо конь под нимъ дивлению подобенъ и сѣдло ѿ злата жъжена и стрѣлы и сабля златомъ оукрашена”⁵¹. Як бачимо, після відвідання ординської столиці Сарай-Бату 1246 р.⁵² галицько-волинський князь переозброїв підрозділи своєї кінноти за монгольським зразком. Комбінований захисний обладунок передбачав також скріплення металевих пластинок спеціальними шкіряними ремінцями. Тому не випадковими видаються знахідки цілих виробничих комплексів зі шкіри та запаси спеціальних заготовок з неї, виявлені під час археологічних досліджень 1979-1981 рр. у Львові⁵³. Останнє вказує на те, що масове переозброєння руської кінноти потребувало масштабних робіт, які виходили за межі звичайних. Поява нового монгольського озброєння у руських кіннотників призвела до того, що деякі західноєвропейські сучасники, ймовірно, почали сприймати їх за ординські кінні підрозділи. Так, 1260 р. в одному зі своїх листів Пржемисл II Оттокар повідомляє, що в битві під Крессенбрунном проти нього разом з Белою IV Арпадом брав участь „Danielem regem Russiae et filios eius et caeteros Ruthenorum ac Tataros”⁵⁴. Отже, повідомлення *Галицько-Волинського літопису* дають змогу говорити про суттєві

48 В. Назаров, *Нереализованная возможность: существовало ли рыцарство на Руси в XIII-XV вв.*, [w:] *Одиссей. Человек в истории*, Москва 2004, s. 118.

49 К. Жуков, *Рыцари Запада и Востока*, „Родина”, 2003, № 5-6, s. 135-137.

50 *ИЛ*, kol. 814.

51 *Ibidem*.

52 *Ibidem*, kol. 806-809; Дж. дель Плано Карпини, *История монголов*, s. 66-67, 81.

53 Р. Багрій, *Археологія стародавнього Львова*, „Жовтень”, 1982, № 8, s. 34; Л. Войтович, *Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем*, s. 91.

54 „Данило король Русі й сини його з підрозділами руськими і татарськими” (*Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, t. IX, Stuttgart 1851, s. 184).

військові перетворення, які провів галицько-волинський князь у його кінних підрозділах, а не серед „пѣшець”, як стверджують наведені історики. Тому говорити про якусь „піхотну революцію” Данила Романовича в Галицько-Волинській Русі, подібну до тієї, що відбувалась у першій половині XIV ст. в деяких країнах Західної Європи⁵⁵, немає ніяких підстав. Натомість можна більш упевнено говорити про реформування певної частини „коньники” за монгольським зразком⁵⁶.

Насамкінець слід бодай стисло розглянути роль Данила в розвитку середньовічного військового мистецтва. Олександр Строков пише: „в Ипатьевской летописи мы находим выражение „русский бой”. Одной из особенностей „русского боя” было то, что в нем значительную роль играли пешие воины”⁵⁷. В свою чергу, А. Кирпичников зауважив, що військова діяльність галицько-волинського князя стала яскравим показником „новых приемов борьбы, связанных с ростом оперативной самостоятельности тактической единицы – полка”⁵⁸. Якщо не звертати увагу на щойно розглянуте місце руської піхоти в загальновійськовій тактиці збройних сил Галицько-Волинській Русі, то інше питання, яке стосується стилю ведення бойових дій залишається серед істориків невирішеним. Так, деякі західні сусіди, за словами руського літописця, справді цінували військові прийоми Данила Романовича, вказуючи, що вони „любашю Роускыи бои”⁵⁹. Крім того, сам князь славився як

55 K. DeVries, *Infantry Warfare in the Early Fourteenth Century: Discipline, Tactics, and Technology*, Woodbridge 1996, p. 1-216. Як зазначає Філіпп Контамін, „несмотря на все это, видимо с середины XIV до середины XV в. пехота качественно и количественно теряет свое значение, по крайней мере, на некоторых полях сражений и театрах военных действий. Этот регресс, или определенный спад, можно проследить по составу английских экспедиционных корпусов на континенте: пикинеры и копейщики исчезли, почти полностью уступив место лучникам, которые хоть и спешивались для боя, но обычно имели лошадей для переезда с места на место” (Ф. Контамин, *Война в Средние века*, с. 150).

56 Докладніше про вплив монгольського військового мистецтва на мілітарний розвиток Галицько-Волинської Русі див.: В. Бутанаев, *Военное искусство тюрко-монгольских кочевников и его влияние на развитие ратного дела средневековой Руси*, [w:] *Военное дело nomadov Severnoy i Central'noy Azii*, Новосибирск 2002, s. 169-175; Р. Почкаев, *Русские войска в золотоордынских военных кампаниях (к вопросу о статусе вассальных правителей в государствах Чингизидов)*, [w:] *Золотоордынская цивилизация*, вып. 3, Казань 2010, s. 36-43.

57 А. Строков, *О возникновении и начальных этапах развития русского военного искусства*, [w:] *О начальных этапах развития русского военного искусства*, Москва 1951, s. 23.

58 А. Кирпичников, *Военное дело на Руси*, с. 7-8.

59 *ИЛ*, kol. 755.

добрий знавець „воиничкии чинъ на ратехъ ѡбычаи ти еть”, а також як військовий керівник, котрий залишався вірний „ѡбычаемъ Роускимъ ѡцѣвъ swoich”⁶⁰. За свідченнями сучасників, під час усіх походів він завжди був „голова всимъ полкомъ” своїм⁶¹, що підтверджує його неабиякий авторитет. З цього приводу руський літописець говорить, звертаючись до Данила словами, за якими „всакии са тебе оусрамить и оубоитьса”⁶².

Щодо тактичної самостійності руських полків, то про бойові порядки війська князя в „Галицько-Волинському літописі” повідомляється порівняно мало. Але, виходячи з наявних у ньому досить стислих відомостей, можна зробити припущення, що тактичні шикунання військових сил Данила Романовича були дуже різноманітними і, мабуть, залежали від конкретних бойових умов. Сам галицько-волинський князь завжди рішуче вів свої полки вперед на супротивника, „рекшоу њако же писание глѣть мѣдлаи на брань страшивоу дщю иматъ”⁶³. 1233 р. в битві під Шумськом військо Данила було вишикуване трьома полками, в центрі розташовувався полк самого князя, який „оустроець бо бѣ храбрыми людьми и свѣтлымъ ѡроужьемъ”⁶⁴. У ході бою ця окрема тактична одиниця бойового порядку руського війська, розбивши підрозділи ворога, що стояли навпроти, зайшла в тил іншому його полку і тим самим вирішила долю битви на користь війська Галицько-Волинській Русі⁶⁵. При цьому сам Данило Романович, дуже відважно б'ючись із супротивником, намагався контролювати загальний перебіг бойового зіткнення. За словами літописця він „же вободе копье свое в ратьного изломившоу же са копью и ѡбнажи мечь свои позрѣвъ же сем и сѣмъ и види стагъ Василковъ столще и добрѣ борющъ и Оугры гонащоу ѡбнаживъ мѣчь свои идоущоу емоу братоу на помощь многы же њзви и инии же ѡ меча его оумроша”⁶⁶. Проте в мілітарній практиці Данила були

60 Ibidem, kol. 814, 831.

61 Ibidem, kol. 733-734, 741, 767, 797, 801-802, 812-813, 821-825, 831.

62 Ibidem, kol. 831.

63 Ibidem, kol. 767.

64 Ibidem.

65 В. Вілінбахов, *Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело*, с. 33; М. Котляр, *Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі*, с. 94.

66 *ИЛ*, kol. 768.

й інші битви, які свідчать, що саме вони залишалися головним проявом довголітньої військової активності князя. Так, уже неодноразово згадувану битву під Ярославом, яка відбулася 1245 р., літописець показав як багатоетапне і з повною, майже ігровою свободою маневру, бойове дійство⁶⁷. Як і в попередньому бою, галицько-волинський князь особисто „же изрѣдивъ полкы и комоу полкомъ ходити самъ изииде напередъ”. У цій битві військо Данила Романовича було також поділене на три полки і, як відомо, „поидоста с тихостью на брань срѣце же ею крѣпко бѣ на брань и оустремлено на брань”⁶⁸. У ході зустрічного бойового зіткнення руські підрозділи, всупереч початковому задуму, завдавали несподіваних флангових ударів, здійснили глибокий прорив у розташування військових сил ворога „в заднемъ полкоу стоѣща”⁶⁹. Сам галицько-волинський князь зіткнувся в цій битві зі своїм давнім супротивником, яким був „древле прегордыи Фила”, унаслідок чого він „скоро приде на нь и раздроуши полкъ его и хороуговъ его раздра на полы”⁷⁰. Обидва наведених бойових зіткнення підтверджують те, що в період правління Данила справді зроста оперативна самостійність окремих полків, дії котрих по можливості координував князь, який особисто також брав активну участь у названих битвах.

Таким чином, у період правління Данила Романовича в Галицько-Волинській Русі у XIII ст. було створено достатні за чисельністю і потужністю військові сили, здатні реалізовувати воєнно-політичні плани свого князя. При цьому за організаційною структурою вони дечим відрізнялися від збройних сил західних та східних сусідів. Під впливом монгольської навали 1241-1242 рр. Данило реформував озброєння своєї кінноти за ординським зразком і дещо підняв роль піхоти під час ведення бойових операцій в польових умовах. Дотримуючись у битвах переважно традиційних способів збройної боротьби, галицько-волинський князь також удосконалював прийоми, спрямовані на подальшу оперативну самостійність полків як окремих тактичних одиниць бойового порядку.

67 Детальніше про цю битву див.: А. Федорук, *Ярославська битва 1245 року*, s. 125-143.

68 *ИЛ*, kol. 802.

69 *Ibidem*, kol. 803.

70 *Ibidem*, kol. 804.

Bibliografia

- Brożyniak A., *Bitwa pod Jarosławiem i zjednoczenie Rusi Halicko-Wołyńskiej*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, 14, 2004
- Dąbrowski D., *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201-1264). Biografia polityczna*, Kraków 2012
- DeVries K., *Infantry Warfare in the Early Fourteenth Century: Discipline, Tactics, and Technology*, Woodbridge 1996
- Długosz J., *Historia Polonica, Opera Omnia*, t. 11, ks. 6-7, Kraków 1973
- Kusternig A., *Bitwa na Moravském poli (u Suchých Krut a Jedenspeigen) 26. srpna 1278*, [w:] *Česko-rakouské vztahy ve 13. století*, Praha 1998
- Mika N., *Walka o spadek po Babenbergach 1246-1278*, Racibórz 2008
- Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, t. IX, Stuttgart 1851
- Nagirnyj V., *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)-1264*, Kraków 2011
- Акрополит Г., *История*, пер. П. Жаворонкова, Санкт-Петербург 2005
- Багрий Р., *Археологія стародавнього Львова*, „Жовтень”, 1982, № 8
- Бутанаев В., *Военное искусство тюрко-монгольских кочевников и его влияние на развитие ратного дела средневековой Руси*, [w:] *Военное дело кочевников Северной и Центральной Азии*, Новосибирск 2002
- Вилинбахов В., *Галицько-Волинський літопис як військово-історичне джерело*, „Український історичний журнал”, 1974, № 4
- Вилинбахов В., *Источники требуют критического подхода*, „Военно-исторический журнал”, 1961, № 4
- Вілінбахов В., *З історії військової справи стародавньої Русі (XI-XIII ст.)*, „Український історичний журнал”, 1977, №1
- Войтович Л., *Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст.*, „Вісник національного університету „Львівська політехніка””, 2006, № 571, *Держава та армія*
- Волощук М., *Русский след в борьбе за австрийское герцогство в 1246-1278 гг. [Рец. на кн:] Mika Norbert. Walka o spadek po Babenbergach w latach 1246-1278. Racibórz: Wydawnictwo a Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawocny, 2008. 136 s. (Мика Норберт. Борьба за наследство Бабенбергов в 1246-1278 годах. Рацибуж, 2008. 136 с.)*, „Rossica Antiqua”, 2013, № 1
- Волощук М., *Угорські військові кампанії у Галичину на початку XIII ст.: основні цілі та характер перебігу*, [w:] *Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу (присвячується 70-річчю археологічного відкриття і 850-літтю Галицького кафедрального собору)*, Івано-Франківськ-Галич 2006
- Гарді Д., *Руські та угорські джерела про Ростислава Михайловича в Ярославській битві або до питання про історію лицарської куль-*

- тури, [w:] *Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.*, Kraków 2013
- Головко О., *Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя*, Київ 2006
- Грабовецький В., *Битва 1245 року під Ярославом – славна сторінка в історії військового мистецтва. (До 800-річчя народження Данила Галицького)*, „Вісник Прикарпатського університету. Історія”, 2001, вип. 4-5
- Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. 2, Київ 1992
- Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. 3, Київ 1993
- Дельбрюк Г., *История военного искусства в рамках политической истории*, т. 3, Санкт-Петербург 1996
- Довженок В., *Військова справа в Київській Русі*, Київ 1950
- Жуков К., *Рыцари Запада и Востока*, „Родина”, 2003, № 5-6
- Ипатьевская летопись, Полное собрание русских летописей*, т. 2, Москва 2001
- Каргалов В., *Полководцы X-XVI вв.*, Москва 1989
- Кирпичников А., *Военное дело на Руси XIII-XV вв.*, Ленинград 1976
- Кирпичников А., *Крюк для натягивания самострела 1200-1240 гг.*, „Краткие Сообщения Института Археологии”, 1971, № 125
- Кирпичников А., *Метательная артиллерия древней Руси. (Из истории средневекового оружия VI-XV вв.)*, „Материалы и исследования по археологии СССР”, 1958, № 77
- Кирпичников А., *Невская битва 1240 г. и ее тактические особенности*, [w:] *Князь Александр Невский и его эпоха*, Санкт-Петербург 1995
- Кирпичников А., *Факты, гипотезы и заблуждения в изучении русской военной истории XIII-XIV вв.*, [w:] *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1984 год*, Москва 1985
- Кійко В., *Військово-політична діяльність галицько-волинського короля Данила у часи монгольської навали*, „Вісник національного університету „Львівська політехніка””, 2006, № 571, *Держава та армія*
- Князький І., *Византия и кочевники южнорусских степей*, Санкт-Петербург 2003
- Контамин Ф., *Война в Средние века*, Санкт-Петербург 2001
- Кордуба М., *Участь Данила в битві під Крессенбрунн*, „Записки Наукового товариства імені Шевченка”, 1896, т. 10
- Котляр М., *Війна Волинського князівства з Добжинським орденом*, [w:] *Середньовічна Україна*, вип. 1, Київ 1994
- Котляр М., *Військова справа у Галицько-Волинській Русі XII-XIII ст.*, „Жовтень”, 1981, № 1
- Котляр М., *Галицько-Волинська Русь*, Київ 1998
- Котляр М., *Данило Галицький. Біографічний нарис*, Київ 2002
- Котляр М., *Нариси військового мистецтва Давньої Русі*, Київ 2010

- Крип'якевич І., *Військо княжих часів*, [w:] *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)*, Львів 1992
- Крип'якевич І., *Галицько-Волинське князівство*, Львів 1999
- Лукин П., *Существовало ли в древней Руси народное ополчение? Некоторые сравнительно-исторические наблюдения*, „Средневековая Русь”, Москва 2011, вып. 9
- Магистр Рогерий, *Горестная песнь о разорении Венгерского королевства татарами*, пер. А. Досаев, Санкт-Петербург 2012
- Майоров А., „Король Руси” в битве на Лейте, „Русин”, 2012, 3 (29)
- Майоров А., *Поход русских войск в Моравию и борьба за „австрийское наследство” в 1252-1253 гг.*, „Военно-исторический журнал”, 2012, № 3
- Майоров А., *Прусский вопрос во внешней политике Даниила Галицкого*, „Rossica Antiqua”, 2011, 2
- Мартынюк А., *Князь Ростислав на реке Лейте: „австрийский эпизод” русской истории*, „Древняя Русь: Вопросы медиевистики”, 2013, 2 (52)
- Масан О., *Добжинський орден. (До історії Дорогичинського інциденту 1237 року)*, „Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії”, вип. 2, Чернівці 1996
- Медведев А., *Ручное метательное оружие (лук и стрелы, самострел) VIII-XIV вв.*, Москва 1966
- Назаров В., *Нереализованная возможность: существовало ли рыцарство на Руси в XIII-XV вв.*, [w:] *Одиссей. Человек в истории*, Москва 2004
- Отрощенко В., Рассмакін Ю., *Половецький комплекс Чингульського кургану*, „Археологія”, 1986, вип. 53
- Пашуто В., *Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в.)*, Москва 1956
- Пашуто В., *Очерки по истории Галицко-Волинской Руси*, Москва 1950
- Петегирич В., *Битва під Ярославом 1245 року: археологічний коментар до літописної розповіді*, [w:] *Przemysł i ziemia przemyska w strefie wplywów ruskich X – połowa XIV w.*, Kraków 2013
- Петрик А., *Військова організація та дружини галицького і волинського боярства*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник”, 2006, вип. 10
- Плано Карпини Дж. дель, *Історія монголів*, пер. А. Малеїна, Москва 1957
- Попов В., *Битката при Клокотница в 1230 г.*, „Военноисторически сборник”, 26, 1957, 3
- Почекаев Р., *Русские войска в золотоордынских военных кампаниях (к вопросу о статусе вассальных правителей в государствах Чингизидов)*, [w:] *Золотоордынская цивилизация*, вып. 3, Казань 2010
- Рагин Е., *Історія воєнного мистецтва*, т. 2, Москва 1957
- Расовский Д., *Роль половцев в войнах Асены с Византийской и Латинской империями в 1186-1207 гг.*, „Списание на Българската Академия на Науките”, 1939, № 59

- Рыбаков Б., *Военное искусство*, [w:] *Очерки русской культуры XIII-XV вв.*, ч. 1, Москва 1969
- Строков А., *О возникновении и начальных этапах развития русского военного искусства*, [w:] *О начальных этапах развития русского военного искусства*, Москва 1951
- Терський С., *Військова справа у Галицько-Волинській державі (археологічний аспект)*, „Вісник національного університету „Львівська політехніка””, 2006, № 571, *Держава та армія*
- Терський С., *Оборонне будівництво у Волинському князівстві у XIII – першій половині XIV ст.*, „Військово-науковий вісник”, 2010, вип. 14
- Федорук А., *Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішального зіткнення у боротьбі за „галицьку спадщину”*, [w:] *Przemysł i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich X – połowa XIV w.*, Kraków 2013
- Хрусталеv Д., *Русь и монгольское нашествие (20-50-е гг. XIII в.)*, Санкт-Петербург 2013
- Хрусталеv Д., *Северные крестоносцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII-XIII вв.*, т. 1, Санкт-Петербург 2009
- Черепнин Л., *Монголо-татары на Руси (XIII в.)*, [w:] *Татаро-монголы в Азии и Европе*, Москва 1977
- Штыхов Г., *Ятвяги по Ипатьевскому летописному своду*, „Lietuvos Archeologija”, 2001, № 21